

סימן לה - רבית מאוחרת בין בני משפחה

שאלה

אבא שלי היה צריך לשלם עבור משהו שהזמין. כיוון שלא היה לו כסף זמין באותו רגע, שילמתי עליו. יום לאחר מכן, הוא החזיר לי את הסכום, בצ'ק בתוספת של 10 שח, בערך, כך שהסכום היה עגול. האם מותר לי להפקיד את הצ'ק?

תשובה

אסור להפקיד את הצ'ק סתם כך. אתה יכול לתת לאב סכום כסף השווה (או יותר) לתוספת שנתן לך, ואז להפקיד את הצ'ק.

נימוקים

א. דין רבית מאוחרת

איסור רבית דאורייתא הוא כשמדובר בהלוואה בריבית קצוצה. כלומר, שבשעת ההלוואה הוסכם בין הצדדים, שהלווה יתן למלווה כסף או שווה כסף, יתר על מה שקיבל, בתמורה ל'המתנת המעות'. אבל מלבד איסור רבית דאורייתא, יש איסורי רבית שונים מדרבנן, וכוללם 'רבית מאוחרת', כמבואר במשנה (בבא מציעא עה:):

רבן גמליאל אומר, יש רבית מוקדמת ויש רבית מאוחרת. כיצד? נתן עיניו ללוות הימנו, והוא משלח לו ואומר בשביל שתלוני, זו היא רבית מוקדמת. לוח הימנו והחזיר לו את מעותיו, והוא משלח לו, ואומר בשביל מעותיך שהיו בטילות אצלי, זו היא רבית מאוחרת.

פשט המשנה שאיסור רבית מאוחרת שייך רק כאשר מפרש להדיא שנותן כן בגלל ההלוואה: "בשביל מעותיך שהיו בטילות אצלי". וכן היא דעת הרא"ש (סימן סז) והטור (יו"ד קס). אבל הרמב"ם (מלווה ה, יא) כתב:

אסור להקדים הרבית או לאחר אותו. כיצד? נתן עיניו ללוות ממנו והיה משלח לו סבלונות בשביל שילוהו, זו היא רבית מוקדמת. לוח ממנו והחזיר לו מעותיו והיה משלח לו סבלונות בשביל מעותיו שהיו בטילין אצלו, זו היא רבית מאוחרת. ואם עבר ועושה כן הרי זה אבק רבית.

כיוון שהרמב"ם כתב בלשון נסתר ולא בלשון נוכח, הבינו הראשונים, שהמלווה אינו יודע שהמעות הגיעו אליו בגלל החוב, אבל מצד הלווה, הוא אכן עשה זאת בגלל ההלוואה. גם לדעת הרמב"ם, אם הלווה רגיל לתת מתנות למלווה בלי קשר, אין בזה איסור, כיוון שלא ניכר שהוא מביא לו בגלל החוב.

שיטת ביניים היא שיטת הסמ"ג, שכתב לחלק, שאם נתן מתנה מועטת בסתם, זה מותר, כיוון שאינו ניכר שנותן לשם הלוואה. אבל במתנה מרובה, אסור גם בסתם.

ב. לתת יותר בשעת פירעון

למרות שלדעת הרא"ש והטור אין איסור של רבית מאוחרת אלא אם כן מפרש, הם כותבים, שבשעת פרעון ממש, אסור ללווה לתת יותר, אפילו אם הוא עושה זאת בלי לפרש. בתלמידי הרשב"א כתבו, שאם מדובר בחוב שאינו מחמת הלוואה, אלא מחמת סחורה, שמראש אין בו איסור רבית דאורייתא, מותר לתת יותר גם בשעת פרעון, אם אינו אומר בפירוש שנותן יותר בגלל ההלוואה. וכן פסקו השו"ע והרמ"א (שם סעיף ד):

אפילו אם הלוה נותן לו יותר מדעתו בשעת הפרעון, שלא התנה עמו, ואינו אומר שנותנו לו יותר בשביל רבית, אסור. (ומיהו אם לא היו המעות בידו דרך הלוואה, רק דרך מכר, מותר בכי האי גוונא).

וכך סיכם בשולחן ערוך הרב (הלכות רבית סעיף ז):

ובשעת הפירעון, לדברי הכל אסור לזה ליתן ולזה לקבל אפילו דבר מועט יותר מחובו, בין מעות בין דבר אחר. אפילו בסתם, ואפילו אינו מתכוין כלל בשביל ההלוואה, ואפילו רגיל ליתן לו מתנות קודם לכן. שכל מה שנותן בשעת הפירעון יותר מחובו נראה כרבית.

וכן כתב בספר תורת רבית (פרק ג סעיף ח):

אסור ללוה להוסיף מדעתו בשעת החזרת הכספים שום תוספת על סכום ההלוואה, אף שלא התנו על כך מראש, אפילו דבר המועט... ואפילו אמר לו בפירוש שאין כוונתו לתת עבור מעותיו שהלווהו אלא סתם מתנה, ואפילו היה רגיל לתת לו מתנות. שכל מה שמוסיף בשעה שמחזיר לו ההלוואה, נראה כנותן לו רבית.

ג. רבית בין בני משפחה

המסקנה מדברי שו"ע הרב לנדרון דידן היא, בפשטות, שיש כאן איסור רבית מאוחרת. אלא שיש לדון בשאלה, אולי בין בני משפחה הדין שונה, שכן בין בני משפחה, אפשר לומר שניכר וברור לכל, שכוונת האב היא לתת סתם מתנה, ולא מחמת ההלוואה. ולכאורה, יש לדמות זה למה שאומרת הגמרא בבבא מציעא שם:

אמר רב יהודה אמר שמואל תלמידי חכמים מותרים ללוות זה מזה ברבית. מאי טעמא? מידע ידעי דרבית אסורה, ומתנה הוא דיהבו אהדדי.

וכן נפסק בשו"ע (שם סעיף יז). וכעין זה גם נאמר ביחס לשושבינות (בבא בתרא קמה.):

תנו רבנן, חמשה דברים נאמרו בשושבינות: נגבית בבית דין, וחוזרת בעונתה, ואין בה משום רבית, ואין השביעית משמטתה, ואין הבכור נוטל בה פי שנים. נגבית בבית דין מאי טעמא? כמלוה דמיא. ואין בה משום רבית - דלאו אדעתא דהכי יהב ליה.

הרי מבואר, ששושבינות נחשבת כהלוואה, ובכל זאת, מותר להרבות כשמחזיר, משום שברור שלא נתן על דעת כן.

ולמעשה, יש בסיס לסברא זו ביחס לאב בפירוש. שהרי הגמרא בבבא מציעא (שם) אומרת:

אמר רב יהודה אמר רב מותר לו לאדם להלוות בניו ובני ביתו ברבית כדי להטעימן טעם רבית. ולאו מילתא היא, משום דאתי למיסרך.

ברמב"ם (מלווה ד, ח) ובשו"ע (שם סעיף ח) פסקו דין זה כך :

אסור לאדם להלוות בניו ובני ביתו ברבית אף על פי שאינו מקפיד ומתנה הוא שנותן להן הרי זה אסור שמא ירגילם בדבר זה.

הט"ז (סק"ד) והש"ך (סקי"ג) מבינים, שלדעת הרמב"ם האבא הוא הלווה, וכשהוא פורע, הוא מוסיף לבניו מדעתו. ואף שברור שהוא אינו נותן לבניו מחמת ההלוואה, אלא משום שאינו מקפיד עליהם, בכל זאת, אסור לעשות כן, כדי שלא יתרגלו לאיסור רבית.

כיוון שהאיסור הוא רק מחמת שלא יתרגלו לאיסור רבית, יש לומר, שהוא שייך דווקא בבנים קטנים, ולא בגדולים. ומצאתי סברא זו גם בספר ברית יהודה (פרק ב סעיף כט הע' ע) שכתב שניתן לדייק כן מדברי ספר התרומות (שער מו חלק ג אות ב). אלא שלמעשה הניח את הדברים בצריך עיון. ואכן, יש לתהות אם יש לחלק בכך, אחרי שאין אף פוסק שכתב כך להדיא. ויש גם סברא להפך, שדווקא עם בניו הסמוכים על שולחנו, האב אינו מקפיד, אבל בגדולים, לא ברור שיש אנן שהדי שאינו מקפיד.

סוף דבר, כיוון שמדובר בדבר שקל מאוד להימנע ממנו, על ידי שיתן לאב סכום כסף כנגד התוספת שבצ'ק, יש להחמיר ולעשות כן.

